

NyS

Titel:	Kan vi undvære passiv? eller: Kan passiv virkelig undværes? En undersøgelse af passivformernes grammatik, stilistik og pragmatik	
Forfatter:	Mogens Løj og Niels Erik Wille	
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 15. <i>Passivens pragmatik - kan passiv undværes? Temasystemer i tekster. Beskrivelsesniveauer i grammatikken</i> , 1985, s. 5-42	
Udgivet af:	Akademisk Forlag	
URL:	www.nys.dk	

© NyS og artiklens forfattere

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kan vi undvære passiv? eller: Kan passiv virkelig undværes?

En undersøgelse af passivformernes grammatik,
stilistisk og pragmatisk

Mogens Løj og Niels Erik Wille

Når man læser vejledninger i skriftlig fremstilling får man let det indtryk, at passive sætninger skal man undgå for enhver pris, og at der altid findes en acceptabel løsning uden passiv. Det gælder i hvert fald nyere vejledninger inden for de skandinaviske sprog, samt engelsk/amerikansk.

De grunde der angives er forskellige, men indebyrden er stort set den samme: *Passiv* er i bund og grund en overflødig form, som kun frister forfatterne til at skrive tekster der er ufordøjelige, upersonlige, uspændende, ufolkelige eller umoralske.

Den mere besindige deskriptive grammatik indskrænker sig til at karakterisere de situationer hvor *passiv* overhovedet er grammatisk mulig, eventuelt også hvor den af grammatiske grunde er betænkelig. Formålet er typisk at rådgive om den grammatisk korrekte brug af passiv. Men der er normalt tale om en abstrakt systembetragtning som ikke tager hensyn til de pragmatiske forhold i tekstarten eller den enkelte tekst. Derfor giver denne tilgang heller ikke megen hjælp, når man prøver at afgøre om det normative frontalangreb på passiv-konstruktionerne er berettiget eller ej.

Den generative transformationsgrammatik har ofret passiv-konstruktionerne en særlig interesse, fordi sammenhængen mellem aktive og passive sætninger giver velegnede eksempler til afprøvning af teorier om transformationsformer, om forholdet mellem overfladestruktur og dybdestruktur, og om forholdet mellem semantik og grammatik. TG-grammatikken har også inspireret nogle af de sprogpsykologiske forsøg på at bestemme den relative fordøjelighed af aktive og passive udgaver af samme sætning, forsøg som udgør den væsentligste empiriske underbygning af den normative opfattelse af passiv som mindre heldig. Samtidig synes det dog som om arbejdet med »dybdekasus« eller »semantiske roller« i sæt-

ningen har åbnet vejen for en bedre forståelse af passiv-konstruktionernes funktion og problemer set ud fra et pragmatisk synspunkt.

Vi vil i det følgende undersøge grundlaget for den sproglige rådgivning omkring passiv-konstruktionerne. Vi mener at der er en kerne af fornuft i denne rådgivning, men at problemet er stærkt overdrevet, og at det videnskabelige grundlag for den stærkt negative rådgivning er for spinkelt til at kunne bære de konsekvenser der drages – i overvejende pædagogisk øjemed. Vi mener i øvrigt at *passiv* er en både berettiget og nyttig form i det skriftsproglige register, og at der er mange fremstillingsmæssige problemer som ikke kan løses på en tilfredsstillende måde uden brug af *passiv*.

Vi vil starte med at se nærmere på de udsagn der er faldet om passiv i forskellige sammenhæng, bl.a. for at dokumentere at der reelt er tale om en art hetz imod passiv. Derefter vil vi gå over til en grammatisk karakteristik af passiv i dansk, med særlig vægt på de stilistiske forskelle mellem forskellige aktive og passive varianter af samme basissætning. Formålet er i første omgang at bestemme hvilke passivformer man kan vente at finde i dansk, i anden omgang at undersøge, hvad der kan ligge bag valget af passiv i konkrete tilfælde. Valget ses i denne sammenhæng som bestemt af stilistiske overvejelser. Vi kan f.eks. vise at passiv giver mulighed for en upersonlig konstruktion i en række tilfælde; om en upersonlig konstruktion er påkrævet eller ønskelig vil vi udskyde til behandling senere i artiklen.

Derefter vil vi gå over til at se på nogle tekstarter hvor passiv forekommer særlig hyppigt: Rapporter, brugsanvisninger, opskrifter, love- og bekendtgørelser og andre retsregler, forvaltningsakter, betænkninger, information fra offentlige myndigheder, videnskabelige afhandlinger, faglige artikler, journalistiske artikler m.v. Vi vil prøve at karakterisere brugen af passiv i disse tekster, med udgangspunkt i de pragmatiske forhold i og omkring teksten. Her vil vi se på, hvad det er for forhold i kommunikations-situationen som fremkalder eller fremtvinger upersonlige konstruktioner. Vi vil prøve at påvise at valget mellem f.eks. personlig og upersonlig fremstilling ikke altid er et frit valg for den der skriver, og at man derfor ikke med rimelighed kan opstille den personlige fremstilling som en generel norm der altid bør følges.

Vi vil slutte med at frifinde passiv for de alvorlige beskyldninger der er rettet imod formen som sådan. Vi vil sammenfattende påvise, at man har rettet smed for bager; passiv kan højst siges at være et blandt flere symptomer på problematiske forhold i og omkring en tekst; og ikke engang dette er særlig entydigt. Det er ikke muligt at slutte fra hyppig forekomst af passiv i en tekst til bestemte pragmatiske relationer, dertil er passivens funk-

tion for mangfoldig. Vi mener at der findes både ønskelige og uønskelige anvendelser af passiv, og at det bør være den sproglige rådgivnings opgave at hjælpe med til at identificere disse, snarere end at prøve at udrydde alle forekomster af passiv for at slippe af med de uønskelige former.

Kritikken af passiv

I bogen *Skriv bedre. Nogle bemærkninger til arbejdet med skriftlig fremstilling*. (1976) undrer Ib Poulsen sig over, at de fleste bruger den mest abstrakte og besværlige form (passiven), når vi på dansk dog har en form, der er betydelig mere ligefrem og mundret. »Hermed være selvfølgelig ikke sagt, at man aldrig må bruge passiv, kun at jeg mener, at man gør det altfor tit, også hvor den aktive form ville gøre teksten meget mere læsevenlig«, skriver Ib Poulsen og fortsætter: »Når man imidlertid skal prøve at besvare spørgsmålet om hvorfor der bruges så mange passiver, så er det nok rimeligt at være venlig et langt stykke ad vejen, men nok så uvenlig i nogle tilfælde. Men uanset hvad grunden er, så må man i de allerfleste tilfælde ud fra et hensigtsmæssighedssynspunkt kræve aktiv.« Forfatterens argumentation for dette krav er, at udsagnet bliver uoplysende, når subjektet er væk. Hvor det ikke er muligt at fortælle, hvem der er subjekt, anbefales det, at man bruger »man«.

De fleste, der har arbejdet med sproglig rådgivning, genkender dette udsagn, om ikke som et af deres egne, så dog som det deres elever får ud af sagen. Er det godt nok? Nej, efter vores opfattelse er der slet ikke belæg for den generalisering, der foregår her.

Bag den sproglige rådgivning hos Ib Poulsen – og mange andre med ham – ligger en række antagelser som tilsyneladende har et grundlag i praksis eller i forskning:

- *De fleste skriver passivt.* Det er der ikke belæg for. Rehlings tal (som refereres nedenfor side 10) kan ikke underbygge denne opfattelse. – Heller ikke Aage Hansen i *Moderne dansk*. Vort bud er, at det som regel er let at foreslå rettelser af passiv-sætninger i modsætning til mange egentligt problematiske formuleringer, og at det forvrider perspektivet hos den sproglige rådgiver.
- *Med passiven bedrager man, thi man siger ikke, hvem der udfører handlingen.* Efter vores opfattelse er der tale om en falsk generalisering. Nogle gange bedrager man med passiven, men i de fleste tilfælde er det indlysende hvem der udfører handlingen, eller også kan det alligevel ikke

ekspliciteres, men må markeres med et relativt intetsigende subjekt som »man«.

- *Den aktive form gør teksten lettere at læse, mere læsevenlig.* Efter vores undersøgelser er der i den generelle form tale om en ubegrundet påstand. Undersøgelser af læsbarheden af aktive og passive sætninger giver ikke entydige belæg. Alt efter konteksten er de aktive og passive sætninger sværere eller lettere at læse end den modsvarende form, men nogen absolut dom kan man ikke fælde.
- *Aktiv er mere ligefrem og mundret.* Også her vil en mindre absolut udtalelse være på sin plads. En form der bruges i f.eks. 20% af sætningerne i en tekst er ganske vist mindre hyppig. Og så høje procenttal findes endda kun i skriftsprog. Men deraf kan man ikke tillade sig at slutte at formen er mindre mundret. Der findes eksempler på passivformer som kun akcepteres i talesprog og talenært skriftsprog, men ikke i stift skriftsprog.

Disse opfattelser er som sagt ikke enestående. Ib Poulsen ligger solidt i forlængelse af en skandinavisk og – især – engelsk/amerikansk tradition. Dog afspejler han vel kraftigst den særlige tradition som blev startet herhjemme i 1972 af Frands Mortensen. Han lærte alle danskstuderende og hvem der ellers ville høre efter, at »agentivstrygning« er noget meget slemt. Fra 22-radioavisen var sporet lagt, og i det kører også Ib Poulsen. Dog med så mange »nok«er at forpligtetheden kan ligge på et meget lille sted. Men også dette er typisk for den rådgivning som findes i litteraturen på både dansk og engelsk/amerikansk: Passiven bandlyses, men den kan dog anvendes hvor det skønnes nødvendigt. Og det er ikke noget godt råd.

Frands Mortensens beskrivelse af agentivstrygningen er kritiseret to steder, dels i en leder i *Papir* nr. 5 (1975), dels af Lars Heltoft i artiklen »Lingvistik i pragmatikken« (NyS 9). Lars Heltoft argumenterer for at Frands Mortensen »helt« har misforstået sit kasusgrammatiske udgangspunkt, og at agentivstrygningen jo ikke fjerner agentiven i betydningen, men blot hindrer den i at få sin egen syntaktiske realisation. Desuden påpeger Lars Heltoft, at passiven er behandlet for isoleret. Dette synspunkt kan vi helt tilslutte os. Der er mange eksempler, hvor fraværet af syntaktisk realisation af agentiven bliver temasættende for et tekstforløb. F.eks. i overskrifter:

- (1) Franskmand påstås at have røbet Israels plan eller:
- (2) Gert Frank nægttes måske start i VM

I begge tekster realiseres det grammatiske subjekt (*agens*) netop i brødtekstens første sætning – og det med en ikke uvæsentlig effekt. Et hastigt blik i avisernes overskrifter viser da også, at der er passiven ikke sjældnen. Og i aviserne er læsevenligheden jo som bekendt et centralt anliggende.

Men hvad med de andre udsagn om passiv? I bund og grund er de afledt af samme postulat: det er nemmere at læse og forstå en aktiv frem for en passiv sætning. Denne påstand gentages igen og igen i litteraturen, så til sidst må man jo tro at der er solide beviser for den.

I *Writing Scientific Papers in English* (1975) advarer forfatterne O'Connor og Woodford mod overdreven brug af »the passive voice« – et råd der minder om det med ikke at gå for langt ud i vandet. Efter forfatternes mening er det udtryk for mental dovenskab at skrive passivt. Derfor anbefaler de

(3) Fig. 1 shows the m...
frem for:

(4) As shown by fig. 1 the m...

Det første er kortere end det andet, men ellers er det svært at se hvad der er fordelene. Det kan i hvert fald ikke være et spørgsmål om læsbarhed.

Passiv kan akcepteres i

(5) The cows were milked twice a day

Det skyldes efter O'Connor og Woodford at der ikke er nogen grund til at »direct any particular person to do that job«. Malkepigernes fagforening ville jo nok protestere, men i øvrigt sker der med sådanne kommentarer det, at den strikse holdning til passiven modificeres ud i den blå luft. Løven bliver til et lam, og den generelle påstand, at den passive sætning er vanskeligere at læse end den tilsvarende aktive, mister sin gyldighed.

Tilbage står stadig vores tidligere pointe: ved passiven er *agens* ikke altid væk; i dette eksempel er der blot ikke grund til at realisere den. *Agens* kan altså være uinteressant, måske ikke i alle de 20% af sætningerne hvor vi bruger passiv, men hvor går egentlig grænsen? Hvornår er det rimeligt at skrive passiv? Det er det spørgsmål vi har brug for at få besvaret.

I Elsbree og Bracher's *Brief Guide to Rhetoric* (1967) står der »Whenever possible, use the active voice to give your sentences strength and conciseness.« Man kan være i tvivl om hvori styrken og præcisionen egentlig be-

står, men læsevenlighed er uden tvivl en komponent heri. Også her modificeres rådet imidlertid, sådan at passiv kan bruges når »the receiver« af en handling er vigtigere end »the doer«, eller når den handlende er ukendt. Dvs. passiv bør man kun bruge når omstændighederne tvinger én til det. (p. 243 f)

I klassikeren *The Complete Plain Words* af Sir Ernest Gowers findes rådet i lidt varierende udformninger. I den sidste udgave fra 1983 lyder det modificeret at nogle passive formuleringer »condemn themselves by their contorted ugliness« (p. 212), men her er eksemplerne også oplagte: »The report that is proposed to be made«. Tilbage står dog samtidig den generelle fornemmelse, at passivt er ikke godt.

Brooks og Warren medgiver modstræbende i *Modern Rhetoric* (1979) at passive konstruktioner kan retfærdiggøres i visse situationer, hvor det er andet end subjektet der skal i fokus (p. 228). Men der er stadig noget grundlæggende suspekt ved formen. Og samler man alle disse råd sammen, kan den stakkels sprogbruger kun drage én lære, nemlig at undgå passiv for enhver pris, for det er helt uigennemskueligt hvornår brugeren finder nåde for de strenge sprogrøgterers øjne.

I den skandinaviske litteratur er rådene de samme:

- »Aktiv verbform är oftast bättre än passiv.«
- »Regel: Undvik i normalprosa et överdrivet bruk af passivformer.«
(Ommander m.fl. 1973)

Nogle gange er rådene dog mere nuancerede, f.eks. i Finn-Erik Vinjes *Norsk i embets medfør* (1977).

I Danmark er Erik Rehlings artikel »Om brug af passiv i dansk« er klassiker. Læser man den, får man ikke indtryk af at det med passiven burde være det store problem. Men udgangspunktet er da også først og fremmest en bestemmelse af grammatisk korrekte og ukorrekte anvendelser af passiv.

Rehling angiver at i videnskabelig prosa ligger procenten af passive sætninger i gennemsnit på 8, mens den dog i enkelte værker kan være ekstraordinær høj: 20. (p. 84) Den overvejende grund til brug af passiv er efter Rehling at subjektet er fraværende. Rehling hævder at 90% af de passive sætninger slet ikke kan forstås som omvendinger af aktive sætninger (p. 83). I nogle tilfælde kendes subjektet slet ikke, i andre er det tilstrækkeligt blot mere ubestemt at antyde et sådant. Nogle gange udelades subjektet for at undgå unødige gentagelser, eller for at opnå en vis objektivitet og kølighed, som kan skyldes forfatterens smag eller være mere eller mindre bevidst til-

sigtet. Rehlings omtale af passiv er i det store og hele positiv.

Samme forsonlige tone hersker i Otto Jespersens beskrivelse af passiv i *The Philosophy of Grammar* (optrykt 1968, p. 164 og 272). Jespersen siger her at brugen af aktiv eller passiv svarer til »point of view«. Den størrelse der er »the centre of interest« gøres til subjekt i en passiv sætning i følgende tilfælde:

- 1) Når det aktive subjekt er ukendt – eller når vi vanskeligt kan benævne det.
- 2) Når det aktive subjekt er selvindlysende.
- 3) Når der er specielle grunde til ikke at nævne subjektet.
- 4) Når man har stor/større interesse i det passive subjekt; f.eks. »han blev kørt over af en bil«.
- 5) Når passiv gør det lettere at binde to sætninger sammen.

Hverken hos Jespersen eller hos Rehling er der nogen opfattelse af at det tager længere tid at forstå en aktiv end en passiv sætning, eller at formen skulle være mindre »mundret«. De argumenterer ud fra det vi i dag kalder konteksten og den pragmatiske situation – og det er den argumentationsform vi vil prøve at udbygge i det følgende. Men det er vigtigt at fastholde at disse to i modsætning til de tidligere citerede ikke primært er ude i et stilistisk-normativt ærinde, men dels vil karakterisere faktisk brug, dels vil sætte grænserne for det grammatisk acceptable.

Går man til de empiriske undersøgelser synes de overfladisk set at kunne underbygge en opfattelse af at det tager længere tid at læse og forstå en passiv end en aktiv sætning. Men det holder ikke for en nærmere undersøgelse. I Danmark er der ikke gennemført sådanne undersøgelser, men i USA og Canada er der beskrevet en del. Kendtest er Olson og Filby: »On the Comprehension of Active and Passive Sentences« fra *Cognitive Psychology*, vol. 3, nr. 3, 1972. Her er resultatet helt klart, at vores forståelse er afhængig af konteksten. Dvs. hvordan vores opfattelse af situationen er »kodet«. »When the event was coded in terms of the actor, active sentences were more easily verified. When the event was coded in terms of the receiver of the action, passive sentences were more easily verified. This same pattern was shown to hold for answering active and passive questions.« (p. 361).

Der findes ganske vist undersøgelser der viser at børn der lige er begyndt at lære passivformen forstår passive sætninger langsommere end aktive (et gennemsnitstal for forsinkelsen på 18% har været anført). Men disse resultater kan netop forklares ved den rækkefølge vi lærer de sproglige fænome-

ner i, og kan ikke uden videre overføres på den modne sprogbruger.

En undersøgelse af J.S. Sachs tyder ligeledes på at forskellen mellem aktiv og passiv ikke har stor betydning for vores opfattelse af tekster. I artiklen »Recognition Memory for Syntactic and Semantic Aspects of Connected Discourse« trykt i *Perception and Psychophysics*, 2, 1967, konkluderer Sachs, at efter 12 sekunder kunne hendes forsøgspersoner ikke huske om den aktuelle sætning var givet i aktiv eller passiv form, men de kunne godt huske meningen.

Vores gennemgang af litteraturen omfatter mere end det der er citeret ovenfor. Men tonen er stort set den samme. Den normative, sproglige rådgivning giver generelle råd der anbefaler sprogbrugerne at undgå passiv. Der er, som det ses, modifikationer, men de er normalt formuleret så de er vanskelige at følge i praksis. De generelle råd har ingen forankring i den grammatiske behandling af passiv, og de empiriske undersøgelser af forståelse og hukommelse underbygger dem heller ikke. Rådgivningen giver sig ud for at være videnskabeligt underbygget, men viser sig at være moralsk og æstetisk.

Det kan ikke underbygges med det materiale vi har citeret ovenfor, men vi har stærkt på fornemmelsen at kravet om aktive frem for passive sætninger kan føres tilbage til en forestilling om at aktive sætninger er mere personlige og dynamiske end passive. Denne forestilling hænger sammen med situationer hvor man ønsker at skrive så det umiddelbart virker medrivende og vedkommende for læseren, altså typisk i forbindelse med journalistik, popularisering, PR og reklame. Man kan diskutere om aktive sætninger nødvendigvis er mere personlige og dynamiske end passive, men det er nok lige så vigtigt at diskutere om de nævnte tekstformer er et ideal som alle andre tekster skal underordne sig. Er det f.eks. et rimeligt krav at alle tekster har et stærkt personlig præg?

Passiv, grammatisk og stilistisk belyst

Vi vil i det følgende se på *passiv* som grammatisk fænomen, og samtidig prøve at karakterisere de stilistiske muligheder der ligger i passive sætninger over for de tilsvarende aktive.

Fremstillingen bygger på en række forskellige teoretiske skoler og har derfor et udpræget eklektisk præg. Men vi har fundet det vigtigere at prøve at sige noget centralt om passiv-konstruktionerne i relation til det der er artiklens ærinde, end at opnå en sammenhængende og teoretisk helt tilfredsstillende fremstilling.

De vigtigste forudsætninger er Diderichsens sætningsskema, Aage Hansens behandling af passiv i *Moderne dansk*, »dybde-kasus«-teorien (eller teorien om sætningens »semantiske roller«) som den bl.a. fremstilles i Hanne Ruus (1979) og Gunnel Källgren (1979), samt »speech act«-teorien hos Austin, Searle m.fl. En særlig inspirationskilde har været Otto Jespersens behandling af passiv i *The Philosophy of Grammar* (1924).

Uanset hvad man ellers kan mene om Diderichsens sætningsskema, så er det et yderst velegnet værktøj til at redegøre for de forskellige muligheder der er for at placere leddene i en dansk sætning. Brugen af fundamentfeltet i helsætninger pådrager sig særlig interesse i forbindelse med passiv. Fundamentfeltet fungerer som sætningens afsæt. Her placeres led som etablerer forbindelsen til tidligere sætninger i samme tekst; her placeres (normalt) led som indeholder sætningens *tema*, hvortil resten af sætningen følger sig som supplerende information; og her placeres led som skal have en særlig *emfase*. Ofte er alle tre funktioner på spil på én gang.

Det eneste led som ikke kan sættes i opmærksomhedens centrum ved placering i fundamentfeltet er sætningens finitte verbum, men som vi skal se senere giver netop passiv-konstruktionen mulighed for også at gøre verbalhandlingen til sætningens tema. Vi vil i det hele taget vise at passivens hovedfunktion – i hvert fald i dansk – er at den er et alternativ til fremflytning af andre led end sætningssubjektet til fundamentpladsen. Og der er ofte gode grunde for at foretrække denne løsning.

Både Diderichsen og Aage Hansen bruger betegnelserne *agens/agent* og *patiens* om de størrelser der skifter plads i passivvendingen. Diderichsen tillige *logisk subjekt* og *logisk objekt*. Med termerne understreges behovet for at kunne beskrive disse størrelser dels gennem deres aktuelle grammatiske fremtrædelsesform som henholdsvis *subjekt* og *objekt* (eller andre led), dels gennem de indholdsmæssige relationer som er uberørte af de grammatiske variationer. Men det enkle skel mellem *agens* og *patiens* er ikke tilstrækkeligt til at opfange de mange forskellige indholdsmæssige størrelser som kan indgå i passiv-konstruktionen.

Dette berører vi i artiklen, men pladsen tillader ikke en dybere behandling af problemerne. Vi mener at teorierne om »dybde-kasus« eller »semantiske roller« viser en frugtbar vej til en mere differentieret beskrivelse. Vi har fundet de foreliggende forslag inspirerende og tankevækkende, men har samtidig følt at specielt den valgte terminologi i mange henseender er for upræcis eller misvisende når det netop drejer sig om passiv-konstruktionerne. Det peger på behovet for en videre udvikling af denne tilgang, en videreudvikling som vi dog ikke har kunnet påtage os på dette sted.

De fleste grammatiske beskrivelser af passiv-konstruktionerne beskæftiger sig med sætningens propositionelle indhold, den begivenhed eller situation som fremstilles i sætningen. Vi vil senere prøve at vise at de centrale pragmatiske problemer med passiv opstår i sætninger (og tekster) hvor ytringens afsender og adressat samtidig er en del af det propositionelle indhold (altså typisk sætninger hvor 1. og 2. person er både mulige og i en vis forstand naturlige). Hertil kommer sætninger hvor afsender eller adressat samtidig er garant for (kilde til) det propositionelle indhold, eller hvor der iøvrigt kan behov for en eksplicitering af kildeforholdet. Derfor inddrages »speech act«-teorien for at nå frem til en mere fuldstændig redegørelse for de forhold som påvirker valget af passiv.

Som det ses inddrager vi en række forhold som ikke direkte fremtræder i sætningens grammatiske struktur. Vi håber at vise at dette er nødvendigt for at kunne karakterisere de væsentligste træk i passiv-konstruktionen. Og vi mener desuden at det ikke vil være muligt at føre en meningsfuld diskussion om ønskelige og uønskelige passivformer uden dette.

Passivens funktioner i dansk

I det følgende vil vi skelne mellem verbets passivformer og de sætningsformer der bliver resultatet af at anvende verber i passiv. Efter vores opfattelse er det ikke passivformen i sig selv der er interessant, men de passive sætninger.

Vi vil prøve at vise at passivformerne i dansk hovedsageligt har følgende grammatisk-stilistiske funktioner:

- *Afpersonalisering* af sætningen ved ensidig fokusering på verbalhandlingen.
(Der + passiv, det + passiv og passivvending med agensstrygning)
- *Generalisering* af sætningen i forbindelse med et generelt/alment subjekt.
(Der + passiv og passivvending med agensstrygning)
- *Tematisering* af patiens og andre tilsvarende led.
(Passivvending med og uden agensstrygning)
- *Tematisering* af verbalhandlingen.
(Der + passiv)
- *Udeladelse af en kendt og klart impliceret agens*. Udeladelse kan ske af hensyn til sammenkædningen af sætningerne, hvor noget andet end agens fungerer som det centrale bindeled. Det kan også ske af hensyn til det stilistiske helhedsindtryk, når samme agens optræder i en serie af

sætninger, måske i det meste af teksten som i en brugsanvisning eller en teknisk rapport.

Det kan endelig skyldes at der er et (stilistisk) tabu mod at gøre agens eksPLICIT. Det kan være et høflighedssignal eller et signal for objektivitet og upartiskhed.

(Passivvending med agensstrygning)

- *Udeladelse af agens hvor der ikke findes nogen (stilistisk) akceptabel betegnelse herfor.* Dette kan f.eks. være tilfældet hvor agens er en flerhed af personer som ikke har nogen fællesbetegnelse, i hvert fald ikke en som er stilistisk akceptabel i konteksten.

Det kan også være tilfældet hvor agens er lig med adressaten, og hvor der ikke findes en tilfredsstillende løsning på tiltaleproblemet (du/De/I, tiltale i 3. person, valg af betegnelse for den/dem der tildales).

(Passivvending med agensstrygning)

- *Udeladelse af en klart impliceret, men aktuelt ukendt agens.* Et typisk tilfælde er »Orlogskaptajnen var blevet myrdet, men politiet fandt aldrig frem til morderen.«

(Passivvending med agensstrygning)

- *Undertrykkelse af kendt men ubekvem information om agens.* Dette opfattes af nogle som agensstrygningens egentlige formål. Analysen forudsætter at informationen mere eller mindre bevidst er udeladt af afsenderen, vel vidende at det ville gøre en forskel for adressatens modtagelse og aksept af det sagte.

(Passivvending med agensstrygning)

I de enkelte, konkrete tilfælde kan der være tale om flere funktioner samtidig.

Denne kortfattede karakteristik vil vi uddybe og begrunde i den følgende fremstilling.

Passiv som verbalform

En del af forklaringen på »hetzen« mod de passive sætninger ligger formentlig i at de, så forskellige i indhold og funktion de end måtte være, har et klart og let identificerbart fællestræk, nemlig verbets passivformer. Man kan undertiden få det indtryk, at det er passivformerne som sådan der skal udryddes, snarere end konkret misbrug i konkrete sammenhænge.

Det kan være grund til kort at gøre rede for de forskellige passivformer i

dansk, med angivelse af deres forekomst. Den der ønsker en nærmere redegørelse for disse former henvises til Mikkelsen (1911), Diderichsen (1962), Rehling (1934), Aage Hansen (1967) og Erik Hansen (1971a og 1972).

Aktiv og passiv betegnes også som verbets *genus* eller *diatese*. På dansk findes både en egentlig bøjningsform, s-passiven, og en omskreven form, blive-passiven. I tysk og engelsk/amerikansk findes kun den omskrevne form. På dansk regnes s-passiven som lidt værre end blive-passiven (den er bl.a. mere skriftsprogspræget); men de ting der siges om s-passiven i dansk er stort set de samme som dem der siges om blive-passiven i tysk og engelsk/amerikansk.

S-passiven findes i infinitiv, præsens og præteritum; i infinitiv findes kun den nøgne form uden »at«:

- (6) Sagen kunne ikke afgøres på dette grundlag
- (7) Sagen afgøres i dag
- (8) Sagen afgjordes ved forligsmandens mellemkomst.

Blive-passiven har et større spektrum af finitte og infinitte former:

- (9) Det er svært at blive valgt
- (10) Han kunne ikke blive valgt
- (11) Han bliver valgt
- (12) Han blev valgt
- (13) Han er blevet valgt
- (14) Han var blevet valgt

Derimod ikke:

- (15) * blivende valgt

Svarende til (13) og (14) finder vi to elliptiske former, som ligner dels perfektum, dels en prædikatkonstruktion:

- (16) Han er valgt i Glostrupkredsen
- (17) Han var valgt i Glostrupkredsen

Normalt kan verberne tage både s-passiv og blive-passiv, hvis de overhovedet findes i passiv. Der findes dog nogle stærke verber som normalt ikke forekommer med s-passiv i præteritum (f.eks. bede, byde, smide, tvinge). Det kan have noget at gøre med at formen i disse tilfælde virker ubekvem,

men der synes i det hele taget at være en tendens til at undgå s-passiv i præteritum.

Generelt kan man konstatere at blive-passiven kan anvendes i flere grammatiske situationer end s-passiven, og alene af den grund må man vente at den forekommer hyppigere i praksis end s-passiv. Dette bekræftes af Rehling (1934) og Aage Hansen (1967, s. 46-62). Disse undersøgelser viser dog samtidig at s-passiven forekommer hyppigere i formelt skriftsprog end i talenært skriftsprog og talesprog, og at passiv i det hele taget forekommer hyppigst i formelt skriftsprog. Denne fordeling kan formentlig forklares ved funktionelle forskelle mellem de forskellige skriftsprogformer, men den medfører at hyppig brug af s-passiv kan komme til at fungere som et blandt flere signaler for formelt skriftsprog. Det kan delvis forklare modstanden mod at udskifte den overvejende del af de passive sætninger i officielle skrivelser, videnskabelige og tekniske rapporter etc. med tilsvarende aktive.

Selv om de fleste verber kan forekomme i passiv, er det ikke alle. Og nogle verber, der forekommer i passiv, har kun en begrænset anvendelse i denne form.

Det siges i almindelighed at passiv hører sammen med de transitive verber, idet man forudsætter at der skal være et grammatisk objekt eller et tilsvarende led som kan rykkes frem på det grammatiske subjekts plads i passiv-vendingen. Hermed har man imidlertid overset den gruppe af passivkonstruktioner der dannes med »der« eller »det« + passiv. I denne gruppe indgår også verber der normalt opfattes som intransitive.

Ser man på den praktiske sprogbrug, kan der let opstå tvivl om der overhovedet er grænser for hvilke verber der kan forekomme i passiv. Ser man på de indsamlede eksempler, synes næsten alt at kunne lade sig gøre, men en del af eksemplerne skal nok snarere fortolkes som fejl, eller som ualvorlige analogi-dannelser (se f.eks. Aage Hansen (1967) s. 46-62). Aage Hansen giver således på s. 51 ø følgende citat fra Knud Hjortø som eksempel på en spøgende udvidelse af brugen af passiv (være).

(18) Nu skulle der læses leksjer, så kunde der væres ulykkelig bagefter.

Der + passiv

Der + passiv understreger et centralt aspekt ved passivkonstruktionerne, nemlig det upersonlige eller afpersonaliseringen. Vi finder den i former som:

- (19) der soves
- (20) der handles
- (21) der spildes
- (22) der siges så meget
- (23) der går tur
- (24) der spilles bold

Denne form kan dannes med alle verber som i bredere eller snævrere forstand betegner en handling, uanset om verberne er transitive eller ej. Disse verber implicerer en handlende person som normalt ekspliciteres som grammatisk subjekt i sætningen.

Formen *der* + *passiv* sætter verbalhandlingen i fokus, mens den handlende person gøres ubestemt og »usynlig«. Sommetider gøres agens, den handlende person, generaliseret og almen, som i »Hvor der handles, der spildes.« Men det normale er, at der er tale om en konkret, men ubestemt flerhed af agenter, som udfører handlingen mere eller mindre samtidig, måske udstrakt over en længere periode.

Karakteren af det undertrykte subjekt kan belyses ved de alternative formuleringsmuligheder. Ved det generaliserede, almene subjekt kan man bruge en alternativ formulering i aktiv med »man«:

- (25) Der siges så meget := Man siger så meget

Ved den konkrete, men ubestemte flerhed af agenter kan man derimod vælge et aktivt alternativ med »de«:

- (26) Der tales om det i krogene := De taler om det i krogene

Der + *passiv* giver således mulighed for en ekstremt afpersonaliseret fremstilling, men kun forbigående i en tekst. Formen egner sig bestemt ikke til længere forløb, som vi ellers ofte finder det ved passiv vendingen, og den kan derfor ikke give stilistisk farve til en hel tekst.

Formen kan bedst sammenlignes med de upersonlige verber med »det«: »Det sner«, »det regner«, »det lysner«. *Der* + *passiv* giver således en generel mulighed for at danne upersonlige sætninger.

Der + *passiv* hører pragmatisk set til de uproblematisk former, netop fordi de kun bruges lokalt i teksten. I den givne kontekst vil den ekstreme afpersonalisering normalt være forståelig og acceptabel for læseren.

Det + passiv

En tilsvarende afpersonalisering findes i en række sætninger med *det + passiv*:

- (27) Det ses let, at punkterne skærer hinanden i B
- (28) Det anses for sandsynligt at han kommer i morgen.

Formen findes i forbindelse med en række verber der betegner perception, opfattelse af omverdenen, vurderinger og forståelse. Det grammatiske subjekt betegner således en subjekt-person i mere filosofisk-psykologisk forstand, og det-formen tematiserer verbalindholdet samtidig med at den forvandler subjektet til det »generaliserede subjekt« eller til en konkret, men ubestemt flerhed af subjekter.

I praksis kan man finde eksempler hvor verbet har et mere direkte handlingsindhold.

- (29) Det prøves, om stoffet kan holde til kogevask
- (30) Det bestemmes, om prøven er radioaktiv

Denne variant virker uundgåeligt på kanten af det grammatisk acceptable og dermed lidt komisk. Den skal øjensynlig fungere som signal for en upersonlig, »objektiv« tekst. Det er ikke den konkrete forsøgsleder der gennemfører undersøgelserne, men det »generaliserede subjekt«.

Passiv-vendingen

Hovedudgaven af passiv-konstruktionerne finder vi i passiv-vendingen, hvor et andet led end den aktive sætnings grammatiske subjekt gøres til subjekt i en sætning med en passiv verbalform. Det er typisk den aktive sætnings direkte objekt, men det kan også være andre led.

- (31) Han skriver brevet → brevet skrives (af ham)
- (32) Han slår i bordet med hånden → Hånden slås i bordet

Som vi så ovenfor var afpersonaliseringen af sætningen en central funktion ved *der + passiv*. I passivvendingen er det muligt at bevare agens eksplicit i sætningen, udtrykt gennem et ofte slutstillet præpositionsled styret med *af*.

Afpersonaliseringen er en mulighed ved passivvending, men ikke den eneste mulighed, og derfor heller ikke den centrale funktion.

Den centrale funktion er snarere muligheden for at flytte andre led end den aktive sætnings subjekt frem i subjektpositionen, oftest i fundamentfeltet. Derved kan disse led gøres til sætningens »afsæt« i forhold til den forudgående og den efterfølgende fremstilling, og de kan gøres til det aktuelle »tema« i fremstillingen.

Dette muliggør forskellige stilistiske og dermed pragmatiske variationer i forhold til den aktive form, f.eks. i form af sammenbinding af teksten. Disse muligheder behandles mere indgående i næste hovedafsnit, og vi vil derfor undlade at gøre mere ud af dem på dette sted.

Netop på dansk foreligger der en anden måde at løse problemet på, nemlig en slet og ret fremflytning af det pågældende led i fundamentfeltet, uden i øvrigt at gribe ind i subjektforholdene:

(33) Brevet skriver han

(34) Brever skriver Søren

Eksemplerne illustrerer denne mulighed, men også hvorfor man i mange tilfælde vil foretrække løsningen med passiv.

Der synes at være en tendens til at fortolke genstandshelheder i fundamentfeltet som subjekt, indtil andet eventuelt bliver fastlagt af det efterfølgende sætningsforløb. Derfor virker eksemplerne (33) og (34) flertydige og flertydigheden har en direkte indvirkning på læsbarheden. Flertydigheden er mindst i (33) hvor pronominet »han« (i modsætning til »ham«) ekspliciterer de grammatiske relationer. Hvor de semantiske relationer mellem verbalhandlingen og de øvrige indgående størrelser er temmelig entydig ophæves flertydigheden også til en vis grad. Normalt skriver breve ikke, bortset fra eksempler som »Brevet skriver sig selv«. Men er flere af de indgående størrelser *personer* som i princippet kan optræde som agens for verbalhandlingen, er denne flertydighed meget generende:

(35) Han slår hende

(36) Hun slår ham

(37) Hende slår han

(38) Ham slår hun

(39) Peter slår Karen (???)

I praksis vil (39) nok alligevel ikke blive opfattet som flertydig, netop fordi man vil gå ud fra at forfatteren ville have anvendt den passive form til at placere »patients« i fundamentfeltet:

- (40) Peter bliver slået af Karen

Flertydigheden kan også ophæves ved brug af sammensatte verbalformer eller ved udfyldning af neksusadverbialfeltet:

- (41) Peter har slået Karen
(42) Peter har Karen slået
(43) Peter slår ikke Karen
(44) Peter slår Karen ikke

Men generelt kan man konstatere, at brugen af passiv overflødiggor sådanne ekstra signaler. Samtidig medfører den yderligere stilistiske variationsmuligheder, fordi sætningens normale subjektplads i neksusfeltet også kan inddrages. Herved opnår man at andre led også kan flyttes frem i sætningen.

- (45) Næste morgen blev brevet skrevet af Søren

Agens-strygning

Passivvendingen muliggør unægtelig også en »strygning« af det/de ord, der repræsenterer agens. Hvor agens er det generaliserede subjekt (»almenheden«) eller en ubestemt flerhed, er passiv-vending med agensstrygning, som vi tidligere har set, en parallel til *der* + *passiv*. Dette understreges yderligere af brugen af »man« og »de« i de tilsvarende aktive sætninger:

- (46) Lovene skal efterleves
(47) Man skal efterleve lovene
(48) Sagen diskuteres meget i aviserne
(49) De diskuterer sagen meget i aviserne

I enkelte tilfælde kan passivvending med agensstrygning være et direkte alternativ til *der* + *passiv*:

- (50) Der spilles meget fodbold i Danmark
(51) Man spiller meget fodbold i Danmark
(52) Fodbold spilles meget i Danmark

Men i almindelighed er passivvendingen den eneste form, der gør det muligt at udelade agens, når agens er specifik og bestemt. Det forudsætter dog,

at et andet led i sætningen kan optræde som subjekt i den passive sætning. Derfor kan det kun lade sig gøre ved de transitive verber, selv om det ikke nødvendigvis er verbets objekt i snævrere forstand der får denne nye rolle:

(53) NN fremsender hermed svar på Deres skrivelse af ...

(54) Hermed fremsendes svar på Deres skrivelse af ...

(55) Man må tilgive hende meget, thi hun har danset meget

(56) Hun skal tilgives meget, thi hun har danset meget

Agensstrygningen kan være betinget af flere forskellige forhold, som samtidig siger noget om formens funktionelle muligheder:

a) Agens er almen eller en ubestemt flerhed af agenter. Dette tilfælde er behandlet ovenfor. Med agensstrygningen undgår man en tom udfyldning af ledet, en udfyldning som alene skal sikre den aktive form.

b) Agens kendes ikke, selvom sætningen i og for sig forudsætter en bestemt og specifik agens.

Eks.: »Han blev dræbt i slaget ved Isted.«

c) Agens er vanskelig at formulere. Det kan skyldes at sproget mangler en passende term. Det kan også skyldes, at de termer der er til rådighed indebærer en uønsket understregning af et bestemt aspekt ved agens. Endelig kan det skyldes, at der reelt er tale om flere mulige agenter med hver sin betegnelse.

Eks.: »Doseringen styres elektronisk ved hjælp af hulkort.« Der er ikke nogen oplagt enkeltbetegnelse for den eller det der foretager styringen. Et »man« er måske muligt, men ikke altid og hver gang.

d) Agens er klart impliceret af konteksten eller af verbalhandlingen selv. En eksplicitering af agens kan derfor understrege en oplysning som ikke er central, og dermed aflede modtagerens opmærksomhed fra noget mere væsentligt. Især kan fremhæves det tilfælde, hvor samme agens optræder i et længere tekstforløb, f.eks. i en forsøgsrapport eller en brugsanvisning. Her vil en stadig gentagelse af agens være særdeles trættende og aflede opmærksomheden fra den nye information i den enkelte sætning.

Eks.: »Kommunalbestyrelsen udarbejder en plan for området. Planen sendes til høring hos alle berørte parter, før den vedtages endeligt. Den offentliggøres senest en måned efter vedtagelsen.« Det er vanskeligt at se, at det ville være mere læsevenligt at skrive: »Kommunalbestyrelsen udarbejder en plan for området. Kommunalbestyrelsen sender planen til høring hos alle berørte parter, før kommunalbestyrelsen endelig vedtager den. Kommunalbestyrelsen offentliggør planen senest en måned efter vedtagelsen.« Men det er selvfølgelig principielt muligt.

- e) Eksplicitering af agens støder an mod god tone eller særlige konventioner i den givne tekststart. Problemet opstår typisk når agens er identisk med afsenderen eller med adressaten. I nogle tekstarter undgår man så vidt muligt 1. person (jeg/vi); direkte tale forudsætter at man tager stilling til tiltaleordet: »du«, »De«, »I«, navn, stilling, institution, funktion el. lign. Og er der tale om en bred gruppe af adressater kan det være svært at finde en passende fællesbetegnelse: »borgerne«, »brugerne«, »de berørte«, »forældrene« osv.

Eks.: »Hermed fremsendes til nævnets overvejelse et udkast til kontrakt. Udkastet med eventuelle bemærkninger bedes returneret snarest muligt.« Både afsender og adressat er klart impliceret i teksten og konteksten, men ekspliciteres ikke som henholdsvis 1. og 2. person.

- f) Agensstrygning gør det muligt at sløre eller undertrykke oplysninger om, hvem der egentlig udfører den fremstillede handling. Handlingen kan derved komme til at fremstå som mere uproblematisk eller »naturlig« i modtagernes øjne end den egentlig er.

Det er vanskeligt at eksemplificere dette tilfælde, fordi ethvert eksempel indebærer forudsætninger om såvel afsenderens motiver som adressatens allerede etablerede holdninger; og disse forudsætninger vil sjældent være indiskutable.

Før vi forlader agensstrygningen, skal vi gøre opmærksom på *verbalsubstantivet* som et muligt alternativ til passiv-konstruktionen. Når verbalhandlingen realiseres som et verbalsubstantiv indlejret i en anden sætning, så muliggør også dette udeladelse af agens. I den konkrete kontekst behøver det ikke at være problematisk; bemærkningerne om agensstrygningen

i forbindelse med passivvending dækker i det store og hele også disse tilfælde.

Passiv og indirekte objekt

Passivvendingen er som nævnt ovenfor ikke forbeholdt det direkte objekt i den aktive sætning:

- (57) Han gav hende bogen
- (58) Bogen blev givet hende af ham
- (59) Hun blev givet bogen (af ham)

(59) klinger godt nok ikke videre naturligt, og det hænger sammen med at verbal-parret »give« og »få« gør det muligt at danne en aktiv sætning hvor subjekt og indirekte objekt bytter plads:

- (60) Hun fik bogen af ham
- (61) Bogen fik hun af ham

Tilsvarende relation findes i verbalpar som »købe« og »sælge«:

- (62) Han solgte hende bogen
- (63) Bogen solgtes hende af ham
- (64) Hun købte bogen af ham

Det fremgår af Diderichsen: *Elementær Dansk Grammatik*. (3. udg. 1962, s. 173) at indirekte objekt i passivvending kun i nogle tilfælde er fuldt akceptabel:

- (65) Han blev idømt en bøde
- (66) Han blev pålignet en skat på ...

I andre tilfælde anerkendes formen ikke af »den konservative tradition«, men nok af en moderne, mere talesprogsnær sprogfølelse:

- (67) Han blev hjulpet frakken på
- (68) Vi blev nægtet adgang
- (69) Til fødselsdagen blev han foræret et guldur.

Disse sidste eksempler viser også at forholdet mellem passiv og talenært

skriftsprog ikke er helt så enkelt som nogle af de ivrige kritikere af det formelle, traditionelle skriftsprog gør det til.

Agens og patiens og andre semantiske roller

Eksemplerne med indirekte objekt i passiv vending rejser også et andet problem. Normalt betegner den grammatiske tradition det led som indgår i passiv vendingen som »patiens«, den handlingen »går ud over«. Dette kan måske være rimeligt i mange af de tilfælde, hvor der er tale om en sætning, hvor verbet betegner en handling som kan siges at indvirke på eller flytte på det direkte objekt. Det indirekte objekt vil derimod normalt være en person som indgår i handlingen på helt andre måder; den som handlingen »sker af hensyn til«, således som det ligger bag den danske betegnelse »hensynsled«.

Men også ved det som grammatisk fremtræder som direkte objekt, kan der mange gange være grund til at være utilfreds med betegnelsen »patiens«:

- (70) Han ser solen gå ned
- (71) Hun synger den sang, hver gang hun er glad
- (72) Han får sine bedste ideer tidligt om morgenen
- (73) De modtog den kejserlige gæst med pomp og pragt

Og i nogle særlige tilfælde optræder den samme indholdsstørrelse tilsyneladende som både »agens« og »patiens« for det samme verbum:

- (74) Han kørte bilen
- (75) Bilen blev kørt af ham
- (76) Bilen kørte for hurtigt

- (77) Han slog hammeren mod sømmet
- (78) Han slog sømmet i med hammeren
- (79) Hammeren blev slået i bordet med et brag
- (80) Hammeren slog hårdt mod bordet

Begrebet »agens« synes i det store hele at kunne fastlægges som den *person* hvorfra handlingen udgår. Undertiden har handlingen en karakter som forudsætter at flere personer indgår i en fælles transaktion, f.eks. køb og salg, indgåelse af kontrakter, udstedelse af løfter o.lign. Her vil valget af sætningssubjekt snarere være et fremstillingsmæssigt valg: en af personerne vælges som afsæt eller synsvinkel for fremstillingen. De øvrige gøres til

»sekundære agenter«, ikke til patiens i normal forstand. Og det er netop patiens-begrebet som er det besværlige af de to. Det dækker en lang række tilfælde, hvor terminologien forekommer helt misvisende, og dermed bliver termen ikke meget bedre end det »objekt« som den skulle erstatte.

Analyserne af sætningernes »dybde-kasus« eller »semantiske roller« virker ganske lovende i denne henseende. Men desværre virker de konkrete opdelinger og den tilsvarende terminologi også noget vilkårlig i forhold til de konkrete eksempler. Derfor har vi ikke valgt en af de foreliggende analysemodeller som erstatning for det traditionelle agens-patiens-skel. Vores interesse har snarere rettet sig imod en kortlægning af de muligt semantiske roller i forhold til konkrete verber, og spørgsmålet om brugen af passiv til at tematisere andet end agens i den konkrete fremstilling.

Vi har således interesseret os for forskellige måder at realisere såvel de grundlæggende semantiske roller som den konkrete fokus i fremstillingen, herunder muligheder for at fremhæve og neddæmpe bestemte »roller« i den konkrete fremstilling. Vi har bl.a. interesseret os for verbal-parret *give* og *få* som kan siges at forholde sig til hinanden på samme måde som aktiv og passiv af det samme verbum.

Men dels er der mange uløste problemer på dette område, dels forudsætter vores hovedanliggende i denne artikel ikke at disse problemer er blevet løst på en tilfredsstillende måde. Derfor har vi valgt at lade området ligge til en senere lejlighed.

Foreløbig sammenfatning

Vi har nu fået et overblik over de grammatiske muligheder for at anvende passiv, og vi har set på nogle overvejende stilistiske funktioner af passivformerne. Med dette har vi aftegnet det felt, hvor passiv-konstruktionerne bruges, men vi er endnu ikke nået frem til en egentlig vurdering af det ønskelige eller ikke ønskelige i at anvende passiv, hverken i almindelighed eller i konkrete tilfælde.

Diskussionen om agensstrygningen pegede især frem imod en sådan vurdering. Men det bør fastholdes, at det hverken var passivformen eller agensstrygningen som sådan, der blev udpeget som anfægtelig i konkrete tilfælde, men derimod den manipulation som passivvending med agensstrygning i nogle tilfælde gør mulig.

Det er efter vores opfattelse karakteristisk, at denne diskussion nødvendiggjorde en inddragelse af ytringernes pragmatiske dimension, herunder ikke mindst forholdet mellem ytringens afsender og adressat. Hertil kommer forholdet mellem afsender/adressat og de sagforhold som fremstilles i

ytringen. Og endelig er der hensynet til den bredere kontekst som ytringen indgår i, den tekstlingvistiske sammenhæng.

Så længe vi holder os til isolerede sætninger i gængs fremsættende form, fremtræder de passive sætninger som frie alternativer til de tilsvarende aktive sætninger. I den forstand vil man altid kunne lave et aktivt alternativ til en passiv sætning. Men deraf følger jo ikke at det er en god idé at erstatte stort set alle passive sætninger med aktive, således som visse sproglige rådgivere synes at mene. Valget af passiv vil i høj grad være bestemt af ønsket om en bestemt stiltone, af ønsket om stilistisk variation, og af ønsket om lokale fremstillingsmæssige pointer gennem tematisering af andre led end den aktive sætnings subjekt (agens). Og dette må jo opfattes som yderst legitime anliggender, som ikke rigtigt forklarer, hvorfor spørgsmålet om aktiv og passiv har fået en så central placering i den sproglige rådgivning.

Det forklarer bestemt heller ikke hvorfor storforbrugere af passiv yder en udpræget modstand imod råd om at udskifte flertallet af passivformerne med tilsvarende aktive sætninger. Disse sprogbrugere oplever tydeligt nok ikke valget som frit, og det gør de sproglige rådgivere jo sådan set heller ikke. Disse problemer vil vi prøve at opklare i det følgende afsnit.

Passiv, tekstlingvistisk og pragmatisk set

Hyppig brug af passiv står på listen over de træk der karakteriserer det knudrede, stive skriftsprog i dansk (kancellistilen). Arbejdet med dette kan føres tilbage til Diderichsens arbejde med *Dansk Prosaehistorie*, men det har fået en særlig gennemslagskraft gennem Von Eybens af Diderichsen inspirerede behandling af det juridiske sprog i *Juridisk grundbog* (1967) og Erik Hansens populære og underholdende præsentation af synspunktet i *Ping- og pampersprog* (1971).

En særlig status har disse tilgange fået gennem *Justitsministeriets vejledning nr. 224 af 15. okt. 1969 om sproget i love og andre retsfor skrifter*, hvor der bl.a. står:

6. Passivkonstruktioner.

Når det handlende led er nævnt i sætningen, bør aktivformen normalt foretrækkes.

Eksempel: *Ministeren kan pålægge tjenestemænd at bør foretrækkes for: det kan af ministeren pålægges tjenestemænd at.*

Tekststedet er godt, fordi det i sig selv indeholder en række passiver, som

det er svært at se hvordan man skulle skille sig af med, uden at gribe til det lige så intetsigende »man«.

Samtidig er det godt fordi eksemplet på uønsket brug af passiv viser en anvendelse som først og fremmest tjener til at understrege selve det officielle eller officiøse præg. Den upersonlige konstruktion »Det kan pålægges tjenestemænd at...« understreger den officielle handling; verbalhandlingen er klart tematiseret. Men der kan opstå tvivl om, hvem der har kompetencen, og dette indføres så med præpositionsledet »af ministeren«. Afpersonaliseringen er her et klart, funktionelt stiltræk, hvis man akcepterer kancellistilens grundlag, og den ellers besynderlige kombination af afpersonalisering og eksplicitering af agens har en funktionel forklaring.

Og det er jo netop det der er på spil i vejledningen og de øvrige skrivelser om det juridiske og administrative sprog. Den officielle magtudøvelse har fundet en særlig sprogligt-stilistisk iscenesættelse, som bl.a. udnytter passivformernes muligheder for afpersonalisering af fremstillingen. Det er et gennemgående stiltræk, og derfor stiger brugen af passiv også dramatisk. (Men der er også andre grunde til brugen af passiv i kancellistilen; det skal vi komme tilbage til senere.)

Kravet om en ny og mere demokratisk relation mellem magt og borger, omsættes i kravet om en ny juridisk-administrativ sprogbrug. Og her bliver passiven så skydeskive sammen med en hel række andre stiltræk:

- Lange perioder med mange underordnede led.
- Forvægt
- Parentetiske indskud
- Særlige ord og vendinger
- Verbalsubstantiver
- Tabuisering af 1. og 2. person.

Når det drejer sig om juridisk-administrative tekster kan et begreb som *læsevenlighed* operationaliseres i to samtidige dimensioner:

a) Teksten skal være umiddelbart forståelig, også for læsere som ikke har en særlig lang skolegang og som fortrinsvis betjener sig af talesprog.

b) Teksten skal give udtryk for åben og imødekommende holdning fra afsender til adressat, herunder større grad af afsenderengagement og adresatrelevans.

Brugen af passiv har ikke meget at gøre med den umiddelbare forståeligh-

hed, det har vi allerede set i afsnittet om kritikken af passiv. Der kan selvfølgelig være tekster, hvor passiv sammen med en række af de andre stiltræk bidrager til at gøre teksten uigennemskuelig. Men der er ikke grundlag for at hævde at passiv i sig selv medfører mindre forståelighed (jf. også vidnesbyrderne fra den empiriske forskning s. 11 f.).

Brugen af passiv har derimod meget at gøre med de juridisk-administrative teksters upersonlige og generelle karakter og med deres kredsen om de samme tekstlige størrelser.

De tekster vi taler om her er tekster som: Love, bekendtgørelser, cirkulærer, tjenesteforskrifter, skrivelser der indeholder forvaltningsmæssige afgørelser og anden korrespondance i forbindelse med sagsbehandlingen, betænkninger og andre udredninger, tekniske notater m.v. Hertil kommer en gruppe af tekster som skal forklare »borgerne« om deres rettigheder og pligter, og hvordan de skal gribe en konkret sag an (Oplysning til Borgerne om Samfundet). Men den sidste gruppe tekster har en speciel karakter, hvorfor der kan være grund til at gribe dem an på en speciel måde.

Det er karakteristisk for tekster af den nævnte type, at de så at sige per definition er upersonlige: Det er ikke en bestemt person der personligt står inde for formuleringen, og hvis synspunkter kommer til udtryk i dem. Det er selvfølgelig nogle konkrete personer som har været blandet ind i affattelsen af dem, men det ændrer ikke ved det forhold at afsenderen ikke er en person men en institution. Den institutionelle afsender har en række sproglige problemer:

- Alle skrivelser som henføres til samme institution bør præges af samme billede af institutionen. Den enkelte der udformer tekster på institutionens vegne kan ikke give dem sit personlige præg. Og det billede af institutionen som gives læserne af de forskellige skrivelser skal svare til institutionens art. Det venter læserne også. De ønsker ikke smilende, venlige breve med trussel om drastiske sanktioner hvis et bestemt påbud ikke overholdes, for slet ikke at tale om de misforståelser som kan udspringe heraf.

Der findes en række traditionelle sproglige formler for dette, som imidlertid ikke følges gyldige i det moderne samfund. Samtidig mangler der tidsvarende formler, idet mange af de gode råd som bl.a. de sproglige rådgivere kommer med, netop peger i retning af en personlig og engageret, imødekommende stil som institutionen og situationen som regel ikke giver dækning for.

- De personlige pronominer, herunder jeg og vi, egner sig ikke altid som

betegnelser for en institutionel afsender. Brugen af dem kan præge skrivelsernes indhold og indebyrd på en måde som hverken afsender eller modtager i virkeligheden kan acceptere.

De generelle afsenderbetegnelser i 3. person, som »undertegnede«, »nærværende institution«, o.lign. virker klodsede og bringer associationer til den stilform man netop ønsker at tage afstand fra.

Formen »man« finder nogen acceptabel som betegnelse for en institutionel afsender: »Man skal hermed minde om det forfaldne beløb, og henstille at det betales snarest muligt og senest d. ...« Andre finder formen lidt latterlig, eller ønsker at forbeholde den for det generelle subjekt i love og andre retsregler.

Betegnelsen for institutionen selv er gerne tung og forlener skrivelserne med mere pondus, end man ønsker det: »Kommunens kulturelle udvalg har behandlet Deres forespørgsel...«. Jo, mere man spekulerer over mulighederne, jo lettere bliver det at forstå at passive sætninger med agensstyring oftest er den mest acceptable løsning, ikke mindst da afsenderen normalt er klart ekspliciteret i skrivelsens hoved, i underskriverne og en række andre omstændigheder i og omkring teksten.

- Det er heller ikke altid let at finde en acceptabel betegnelse for adressaten, hvis der overhovedet kan siges at være en klar adressat. I en række tekster er adressaten »almenheden«, »borgerne« eller en række forskellige retlige instanser. De almindelige tiltaleord, »du/De«, »I«, egner sig derfor ikke altid.

Kombinationen af afsenderbetegnelse og tiltale i et fælles »vi« opleves som nedladende. Og der er heller ikke altid en velegnet betegnelse i 3. person. Skellet mellem tiltale og omtale er ikke særlig klart i denne form for tekster; det hænger sammen med at de mennesker der er omfattet af retsreglerne eller afgørelserne samtidig udgør en heterogen gruppe af adressater for teksten. Man kan gribe til »man« som betegnelse for det generelle subjekt, men det kan komme i konflikt med brugen af »man« som institutionel afsender.

I konkrete enkeltsager, hvor adressaten er kendt, er det naturligvis muligt at bruge tiltaleord, men her løber man ind i usikkerheden omkring »du« og »De«.

- Teksterne har gerne samme *agens* i en længere serie af sætninger. Derfor er det i overensstemmelse med normal stilistisk praksis at udnytte passiv vending med agensstrykning for at lette teksten og gøre den mere læsevenlig.

For den der skal skrive udkast til denne type af skrivelser på institutionens vegne, eller godkende dem til afsendelse, er valget mellem passiv eller aktiv således ikke fuldstændig frit. Tværtimod er der mange forskellige kræfter der trækker i retning af en omgåelse af problemerne ved at vælge den passive form. Et generelt krav om så vidt muligt at undgå passiv for at undgå det upersonlige præg i læsevenlighedsens navn, vil kun skabe uløselige problemer for forfatterne, så længe det ikke samtidig er muligt at løse problemerne med betegnelserne for afsender og modtager, og problemerne omkring institutionernes reelle og tilskrevne samfundsmæssige funktion.

Man kunne fortolke ovenstående som et forsøg på at vise, at det ikke er muligt at afskaffe det stive, formelle skriftsprog, som samtidig er knudret og tendentielt uforståeligt for menigmand. Men det er ikke meningen. Vi ønsker kun at stille spørgsmålstejn ved at medtage den hyppige brug af passiv på listen over de træk der bør forsvinde ved opbygningen af et tidssvarende »kancellisprog«. Vi tror ikke man kan afskaffe passiv som form i det nye kancellisprog, og vi tror at passivformernes rolle i det gammeldags kancellisprog er delvis misforstået.

Selv den lidt forsigtigere formulering i Justitsministeriets vejledning går for vidt: Der er mange tilfælde hvor det kan være kontekstuel fornuftigt at bruge passiv, selv om »den handlende person« er nævnt i et præpositionsled. Men vi er enige i at det citerede eksempel hører til de uheldige, ikke fordi det er formuleret i passiv, men fordi det er opstyltet og pompøst i moderne ører.

Passiv som signal for det upersonlige

Når passiv kritiseres for at fremme og understøtte en upersonlig, tør og distanceret stil, kan det i og for sig være rigtigt nok. Det der er galt med kritikken, er snarere at idealet for alle tekster gøres til den personlige, levende, anskuelige og engagerede fremstilling. Vi har allerede ovenfor set, at et sådant ideal giver problemer i forbindelse med tekster som typisk har en klar institutionel forankring. Hvor det personlige må undertrykkes netop for at fastholde skellet mellem de tekster der forpligter institutionen og dem der ikke gør det.

Tekster fra en personlig afsender til en personlig adressat (som godt kan være en klart afgrænset gruppe af adressater) giver ikke anledning til de store problemer. Afsenderen kan fremstille sig selv som »jeg« eller »vi«, og ved

og ved også om han/hun er »dus« eller »Des« med adressaten, og hvilke andre tiltaleformer der er acceptable.

Samtidig er de to parter normalt »individer« eller »personer« for hinanden, og der er ikke behov for særlige stilistiske greb for at understrege dette. Endelig kommer det jo egentlig kun de pågældende ved, hvordan de fremtræder skriftligt for hinanden.

Anderledes når den skrevne tekst har en offentlig eller institutionel karakter. Det sker når afsender eller adressat er en institution, eller når adressaten er »offentligheden«. Det sker også, når den individuelle afsender skriver i en eller anden institutionel eller offentlig kapacitet, f.eks. som embedsmand eller forsker. Teksten skal typisk stå alene, og der er brug for tydelige signaler til læseren om hvordan den skal forstås, herunder om den skal forstås som upersonlig eller personlig. Denne relation er samfundsmæssigt givet; den er undergivet historiske forandringer, og forandringer i de midler der understøtter den, men den er ikke underkastet den enkelte skribents helt frie valg. Afsenderen må nødvendigvis forholde sig til om skrivelsen skal forstås som personlig eller upersonlig, ikke til om skellet overhovedet er relevant.

Det institutionelle, det upersonlige kan signaleres ved at anvende betegnelsen for institutionen, eller betegnelsen for den aktuelle »rolle« som afsenderen skriver i. Men det kan også signaleres ved at undgå de personlige pronomener, ved at undgå at eksplicitere afsenderen og/eller adressaten i teksten, og ved at undgå stilistisk markante og individuelle formuleringer. Det sidste forudsætter eksistensen af en stilform der så at sige er defineret som »usynlig«, en normalstil, et normalsprog.

Passiven er særligt velegnet til at undgå tiltaleord og andre betegnelser der ekspliciterer adressaten henholdsvis afsenderen. Dermed bliver passiv et velegnet signal for den upersonlige stil. Forfatteren af en officiel tekst, af en videnskabelig afhandling, af en teknisk rapport, af en brugsanvisning, af en faglig håndbog, gør sig usynlig på samme måde og med samme formål: For ikke at få læseren til at stille spørgsmål ved sagkundskaben, sagligheden, vederhæftigheden, det objektive i det der lægges frem i teksten. Det kan lyde som manipulation, men i virkeligheden er det en art fælles overenskomst om hvordan tekster af denne art skal formuleres.

Forfatteren står godt nok inde for sin tekst, men ikke som personlig, subjektiv mening, men som solidt forankret i en eller anden samfundsmæssig institution. Det kan man ikke forandre vilkårligt.

Man kan sige at det ville være mere »ærligt«, hvis embedsmænd, forskere,

faglitterære forfattere vedkendte sig deres personlige indblanding i de afgørelser der er blevet truffet og givet videre. Og det ville de blive nødt til, hvis man generelt forlangte at alle skrivelser skulle skrives i en personlig stil. Men det forudsætter naivt, at samfundet kan fungere videre i den opfattelse at politiske, juridiske, administrative, forskningsmæssige etc. afgørelser bliver truffet vilkårligt og hovedsageligt er styret af personlige meninger og vurderinger.

Der er ikke noget større problem i at forlange forståelighed af alle skrivelser der skal læses af en større offentlighed. Det er et mål de fleste kan anerkende, selvom de ikke altid ved hvordan de skal forfølge det. Men kravet om personlig forankring og personlig stil i alle skrivelser fra den type af institutioner og personer vi her taler om, må på forhånd anses for dødsdømt. Og som vi har set går brugen af passiv som markør for det upersonlige i principiel forstand, ofte godt sammen med kravet om mere forståelige tekster, først og fremmest fordi eksplicitering af afsender og adressat i teksten normalt giver anledning til klodsede og tunge formuleringer.

I øvrigt er det i denne henseende interessant at hyppige understregninger af forbehold og af den subjektive forankring af skøn og vurderinger, som man også finder i såvel administrative som videnskabelige tekster, af mange læsere opfattes som hæmmende for forståelsen og læsbarheden. Her medfører markeringen af det subjektive og skønnede altså ikke det ønskede resultat.

I forsøg på popularisering og information om faglige emner til et større publikum stilles der normalt krav om en levende og anskuelig fremstilling, gerne med et klart personligt præg. Det bidrager til at fange og fastholde læseren om fremstillingen. Samtidig placerer det den individuelle forfatter i tekstens univers på en helt anden måde, end de tekster vi hidtil har talt om.

Videnskabsmænd og andre fagfolk fortolker denne situation på den måde at deres personlige vurderinger bliver relevante for fremstillingen, herunder naturligvis deres vurdering af gyldigheden af generelle udsagn. Det kræver den faglige etik også. Men fremstillingsmæssigt giver det store problemer fordi sætningerne nu skal have plads til alle signaler for forfatterens holdninger og synspunkter: »Jeg mener, at...«, »Med en let overdrivelse kan man hævde at...«, »formentlig«, »Andre mener at... men jeg mener at...«

Overblikket og de klare linjer som den robuste popularisering og informationsvirksomhed samtidig har brug for, forsvinder kun alt for let. Og med kravene om en enklere og mere direkte udtryksform med hovedvægt på sagen, sniger passivformerne sig igen ind i teksten.

Kontekstuel bestemt valg af passiv

Vi har allerede flere gange tidligere været inde på at valget af passiv ofte er bestemt af den tekstlige helhed snarere end den enkelte sætning. Det er dette vi kalder den tekstlingvistiske tilgang til forståelsen af passivformerne.

Vi har sagt en del om dette i forbindelse med den generelle gennemgang af passiv, og vi nøjes her med at minde om følgende generelle tilfælde:

- Lokal sammenkædning af teksten gennem placering af »tematiserede« led i fundamentfeltet, f.eks. ved hjælp af en passivvending.
- Fremhævelse af ny information ved passivvending og agensstrygning, når en serie af sætninger har samme agens.
- Stilistisk variation ved varierende sætningsformer.
- Opbygning af stilistisk enhedspræg gennem sammenhængende stiltræk.

I den aktuelle forbindelse kan der være grund til at se nærmere på en række tekster, hvor det tekstlingvistiske og det upersonlige tilsammen determinerer en stærk brug af passiv.

Det gælder tekster af typen: videnskabelig rapport, teknisk rapport, brugsanvisning, opskrift, vejledning o.lign. I nogle af disse tekster er afsenderen i en central placering i det der skal beskrives, typisk i rapporten hvor afsenderen normalt fremlægger sine egne handlinger og iagttagelser.

I andre er det en ubestemt adressat som er i fokus: I brugsanvisninger, opskrifter og vejledninger fortæller teksten hvad adressaten skal eller kan gøre for at nå et bestemt resultat. Det er tekstformer der er vanskelige at gøre levende og personlige uden at løbe ind i store fremstillingsmæssige problemer. Samtidig har afsenderen en klart upersonlig, saglig rolle som den der skal garantere for rigtigheden af det der fremstilles. Alt i alt bliver brugen af passiv næsten overdetermineret. Passiven bliver så dominerende et træk i disse tekstarter, at den sproglige rådgiver let kan komme til at stirre sig blind på den.

Men de virkelige problemer ligger også her i at lave en forståelig og anskuelig fremstilling, i nogle tilfælde også en fremstilling som signalerer bestemte relationer mellem afsender og modtager. F.eks. indgår der ofte et klart PR-aspekt eller markedsføringsaspekt i udformningen af en brugsanvisning til en vare. Man kan overveje om bydemåde eller direkte tiltale er en bedre løs-

ning end en beskrivelse i passiv i sådan en tekst. Men det kan ikke afgøres generelt, og slet ikke i form af et råd om at undgå passiv.

I de tekster vi her taler om er rådet om at undgå »overdreven« brug af passiv i særdeleshed uanvendeligt. Set fra ét synspunkt er brug af passiv i det omfang der her er tale om, en klar overdrivelse, i hvert fald klart over gennemsnittet. Rådet kan kun medføre et energisk, men ofte fortvivlet forsøg på at skære ned på antallet af sætninger med passiv. Der vil nemlig sjældent være alternativer som er mere tilfredsstillende, og ofte medfører de færre passivformer blot andre sætningsformer som kan være mindst lige så uheldige, f.eks. hvis afskaffelsen af passiv sker ved hjælp af et mængfold af verbalsubstantiver.

Når vi tager teksten som ramme, viser det sig, at der er mange eksempler på at det ville være i hvert fald journalistisk selvmord ikke at bruge passiv.

Gaverne blev kørt hjem i flyttebiler

Martin Pedersen sendte læderstole før fest

Af Kaj Christiansen

AALBORG (Politiken) — Det var i en række tilfælde entreprenør Martin Pedersen, hovedmanden i Aalborg-skandalen, der var den ædle giver overfor Aalborgs tidligere borgmester Marius Andersen.

To læderstole var den første af de gaver, der er medtaget i bestiksessagen.

De dukkede op umiddelbart før en beskeden fest hos Marius Andersen skulle finde sted. Martin Pedersen og hans hustru var inviteret til festen, og stolene til ca. 2200 blev sendt umiddelbart forinden. Nogle år tidligere havde han iøvrigt givet fire andre

Det var de heldigvis da de kom. Ikke da de gik, for så kunne der have været andre årsager, sagde Marius Andersen. Men om aftenen sagde Martin Pedersen, der var med til min private fest, at han ville give mig en ny indkørsel — foruden de to sølvlysestager, vi havde fået.

Jeg troede blot at fliserne skulle rettes op, men der blev lavet meget mere — for 6.000 kr., har jeg fået at vide.

Samme år fik Marius Andersen lavet sin kælder om og bl. a. indrettet sauna. Et snedkerfirma gav tilbud på snedkerarbejdet på 10.000 kr., og de er betalt af Marius Andersen, men en række andre udgifter, for ca. 30.000

ker. Man fandt ud af, at forhaven var den eneste plads, og en mand, der gik lidt til hånde, skulle skaffe tre fliser som underlag. Da han ringede til Martin Pedersen fik han besked om, at det skulle Martin Pedersen nok selv ordne, og det blev til, at en stenhugger fik ordre på at skaffe en granitsokkel og få ankeret monteret på det. Da arbejdet var afsluttet gjorde jeg Martin Pedersen opmærksom på, at sagen var klar, sagde stenhuggeren. Hvem skal have den, spurgte jeg, men fik at vide, at det ikke kom mig ved, hvorefter en vognmand kom og hentede sten og granitunderlag — og jeg ser en regni-

I hovedoverskriften til ovenstående tekst er det gaverne, der skal i fokus – det var dem alle talte om i de dage. At fokusere på det flyttefirma, der kørte dem hjem, ville være malplaceret – lige så malplaceret som det er velvalgt at sætte Martin Pedersen i fokus i næste omgang.

Vurderer man de øvrige konstruktioner i teksten, så er de passive efter vores opfattelse akceptable og anbefalelsesværdige, fordi konteksten og den pragmatiske situation både tillader og kræver dem. Læseren kan blot prøve at omforme de passive konstruktioner til aktive, og teksten bliver umulig.

Det samme ses i dette eksempel:

Kvinde fundet død i sin lejlighed

Mandag i sidste uge blev politiet kaldt til en adresse på Juni Allé i Mørkhøj, hvor en 45-årig kvinde var fundet død i sin lejlighed, og da kvinden både havde en kraftig bule i baghovedet, en del blå mærker på kroppen og tydeligt spor efter en ældre

alvorlig skramme i panden, frygtede man, der lå en forbrydelse bag kvindens død, og sagen blev derfor overgivet til kriminalpolitiet.

Straks efter fundet af kvinden, blev hendes samlever afhørt af kriminalpolitiet, og den efterfølgende efterforskning i sagen underbyggede mandens forklaring

Ud fra de to eksempler ser det ud til, at især ved tekstindgange fungerer passiven godt. I begge tekster er det uinteressant, hvem der er logisk subjekt. I den sidste tekst er det ikke interessant *hvem* der fandt den døde kvinde. Det ville kun være interessant journalistisk set, hvis det havde været en kendt person el.lign. Dvs. hvis det var den findende person der skulle i fokus og ikke den fundne. Nyheden i denne tekst er, at en kvinde er fundet død i sin lejlighed. Hvis man fulgte det bevidstløse angreb på passiv slavisk ville historien komme til at handle om, at N.N. fandt en kvinde død i hendes lejlighed – og det er en helt anden historie.

Som læsere ved vi godt at der er et logisk subjekt, og vi forstår, da det ikke tematiseres, at det er uinteressant. På samme måde forstår vi, at det i den-

ne sammenhæng er uinteressant hvem der tilkaldte politiet. Derfor kommer også tidspunktet i fokus i en vellykket passivkonstruktion i første linje af brødteksten.

Hvis denne og mange andre journalistiske reportager var blevet udsat for de firkantede krav om at undgå passiv eller at vælge man-formen, ville man have opnået det modsatte af den levende stil, som er det erklærede mål med at bekæmpe passiv.

Men der viser sig andre former for vellykket brug af passiv, når vi ser på hele tekster og ikke bare på enkelte sætninger. Bl.a. i følgende tekst er fordelingen mellem aktiv og passiv efter vores mening god.

Indfrysning påvirker frysnings på varerne

Ved dybfrysning standses mikroorganismerne i væksten, så de ligger i dvale. De dræbes altså ikke, men begynder at virke igen, når varen tøes op. De nedbrydende enzymer bremses, så harskning og andre ændringer foregår meget langsomt.

Indfrysning

Den industrielle indfrysning foregår ved $\pm 40^\circ$ eller derunder, derfor sker indfrysningen meget hurtigt, og det har betydning både for varernes vitaminindhold og konsistens.

Tiden fra grønsager og frugts høst til indfrysning er kun nogle få timer.

Den ensartede behandling og hurtige frysnings gør, at kvaliteten er 1. klasse.

Holdbarhed

På grund af den lave indfrysningstemperatur har industrifrosne varer længere holdbarhed end de ting, man selv lægger i fryseren.

Dette er selvfølgelig under forudsætning af, at opbevaringstemperaturen er på $\pm 18^\circ$. På Brugsens dybfrostvarer er der i prismærket angivet pakkedato og sidste salgsdag.

I deklarationsfeltet står en holdbarheds tid ved $\pm 18^\circ$ efter sidste salgsdag. Herudover er holdbarheden angivet ved forskellige temperaturer.

I køleskab, (ved $+5^\circ$), frostrum ved $\pm 5^\circ$ svarende til ældre køleskabes isterningerum, i frostrum ved $\pm 12^\circ$ svarende til et nyere køleskabes frostrum. Holdbarheden ved stuetemperatur er længere end den tid, der bruges til optøning.

Optøning

Når en frosset vare optøes, får mikroorganismerne igen mulighed for at virke. Bakteriologisk er det bedst, at optø varen i køleskab. Det sparer også energi fordi kulden, som varerne afgiver under optøningen, gør at køleskabet kører kortere tid. Frosne grønsager og paneret kød og fisk bør altid tilberedes direkte fra frosset stand. De fleste andre ting kan tilberedes fra frosset eller optøet stand, og optøningstiden står på emballagen i forbindelse med tilberedningen. Hurtig optøning er somme tider nødvendig og gøres bedst ved at lægge den frosne vare i en plastpose i koldt vand.

Fjerkræ og lam bør altid optøes og helst modne 1-2 døgn i køleskab, inden det tilberedes.

Genindfrysning

I almindelighed frarådes det at genfryse optøede varer. Det gælder for grønsager, fisk, skaldyr, indmad og is. Derimod har det vist sig, at køds kvalitet ikke forringes ved genfrysning, tværtimod virker genfrysning mœrnende på kødet. Men genfrysningen forudsætter, at optøningen er foregået tilstrækkelig køligt, så kødets bakteriologiske kvalitet er i orden.

Men hvorfor er teksten vellykket?

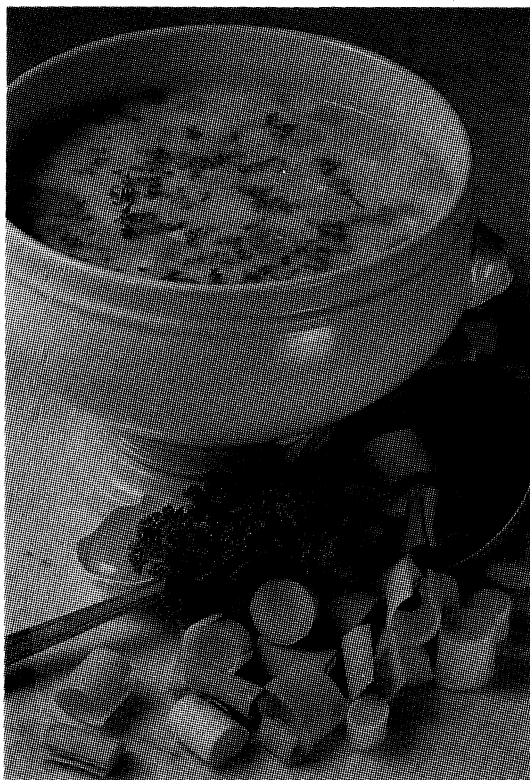
Efter vores diskussioner i det foregående kan man se, at det skyldes at forfatteren har valgt en overskrift med verbalsubstantiv som subjekt i stedet for alternativet: »Sådan virker det, når du fryser dine varer.« Hvis man havde valgt denne form, ville forfatteren være tvunget til at fortsætte: »Når du fryser dine varer, standser du mikroorganismene i væksten, så de ligger i dvale.« »Du dræber dem altså ikke, men de begynder at virke, når du tør varen op igen.«

»Du'et« ville blive sat i fokus igen og igen på en måde som ikke virker særligt hensigtsmæssig. Det er egentlig også på grænsen af det korrekte at skrive »Du dræber mikroorganismene« eller »Du bremser de nedbrydende enzymer...« Teksten bliver samtidig lidt længere og mere snakkende, og det nære i du'et har ingen særlig funktion i forhold til den belæring teksten giver. Derfor er det helt rimeligt af Brugsen at vælge den upersonlige form.

Det centrale i denne fremstilling er at naturens love styrer processerne. Det er godt nok personer der initierer dem, men det er årsagsforholdene der er i fokus. Et lille »du« i ny og næ kan markere Brugsens forhold til sine kunder, men teksten kan ikke bære det som gennemgående form.

Ser vi på næste side i samme tekst, træffer vi det generaliserede subjekt:

»I almindelighed frarådes det...« Det ville ikke være umagen værd at spørge efter et mere specifikt subjekt. Senere i teksten står der: »Derimod har det vist sig, at køds kvalitet ikke forringes ved...« Her kunne der højst ind sættes et »man«: »Derimod har det vist sig, at man ikke forringer køds kvalitet ved...« Og hvad ville teksten egentlig vinde ved det!

Grønsags- suppe

(4 pers.)

1 pose frossen hønsebouillon
150 g frosne porrestykker
150 g frosne ærter
1 æggeblomme
1 dl fløde
1-2 spsk. hakket persille

Tilbehør: Flûtes

Den frosne suppe kommes i en gryde og varmes op.

Porrerne tilsættes og koger med ca. 5 min.

Ærterne varmes med et par minutter.

Æggeblomme og fløde piskes sammen og lidt af den varme suppe piskes i. Blandingen kommes tilbage i gryden.

Suppen varmes igennem, men bør ikke koge.

Energi: 4540 kilojoule (1090 kalorier) fordelt på 16% fra protein, 25% fra fedt, 59% fra kulhydrat.

I en sådan opskrift er ingen i tvivl om, hvem der skal gøre hvad: Det er den læser der vælger at bruge teksten. Agens-strygningen er acceptabel i lyset af den pragmatiske situation.

I opskrifter kan man alternativt anvende bydemåde eller tiltale med du/De og direkte fremsættende, aktive sætninger. Den sidste form kræver stillingtagen til tiltaleformen, og den giver ensformige gentagelser af tiltaleordet, hvis man ikke krydrer teksten med spirituelle overvejelser à la Mogens Brandt.

I den mere nøgterne tekst sidder man så tilbage med bydemåden som den eneste mulighed. Og problemerne med bydemåder er jo kendte. Det er ikke alle verber der har anvendelige bydemåder, og ordreformen er heller ikke

pragmatisk set den mest velvalgte. Endelig sætter bydemåden handlingen i fokus snarere end ingredienserne.

Dermed er vi tilbage ved passiv som i denne valgsituation fremstår som fuldt så god som de to øvrige. I virkeligheden kan man ikke foreskrive den ene eller den anden form som den eneste rigtige. Der er argumenter der taler for og imod hver løsning, og forfatteren må vælge.

En opskrift der sætter ingredienserne i fokus virker efter vores opfattelse venligere end bydemåden der sætter handlingen i fokus. Og det er også lettere at få den til at hænge godt sammen rent tekstligt. Bydemåden er jo en ret stiv form med få variationsmuligheder.

Vi kunne selvfølgelig fremdrage mange flere eksempler, men har valgt at stoppe her. Vores konklusion er at forfatteren bør vurdere hver eneste passiv- eller aktivkonstruktion ud fra spørgsmålet om

- Tekstlig relevans
- Sammenhæng
- Variation/monotoni
- Intimitet/pseudo-intimitet

Den sproglige rådgiver kan således egentlig ikke afgøre hvad forfatteren bør gøre, men kun påpege hvordan forskellige muligheder kan virke, og hvad forfatteren bør medinddrage i sine overvejelser.

Afsluttende bemærkninger

Vi har nu afsluttet vores undersøgelse af passiv i moderne dansk, i hvert fald for denne gang. Der er mange emner og eksempler som også kunne have været taget op, men det tillader rammerne ikke. Vi håber imidlertid, at vi har fået vist, at passiv ikke er den problematiske form som den er blevet gjort til. Vi håber også at have vist, hvad det er der har ført de i og for sig ganske sympatiske og velmenende sproglige rådgivere på vildspor, når de har gjort passiv til skydeskive i deres pædagogiske bestræbelser.

Vi tog udgangspunkt i en fremstilling af passiv som en problematisk form, men vi endte med at opfatte den som et middel til at løse en række vanskelige fremstillingsmæssige problemer, som man typisk finder i bestemte former for faglitterære tekster. Et bekæmpelse af forekomsten af passiv ville ikke gøre det lettere at løse disse problemer, hvorfor formen bør om ikke fredes, så behandles noget mere nuanceret med basis i de konkrete vilkår i teksten, konteksten og afsender-adressat-forholdene.

I virkeligheden var det vanskeligt at finde eksempler, hvor passivformen i

sig selv kunne kritiseres for at give anledning til knudrede, uanskelige, ulæsbare sætninger. Det var som regel et samspil af forskellige forhold som gjorde konkrete tilfælde uønskelige.

Hvis man overhovedet skal udpege noget generelt eksempel på et tilfælde, hvor man skal være opmærksom på passivformerne, så er det det tilfælde hvor den principielt upersonlige skriftform overføres til tekster som skal have et helt andet præg. Det sker ofte når man prøver at popularisere lovstof og videnskabeligt stof i en levende og anskuelig form, fordi sprogformen smitter af, også selv om man ikke arbejder direkte på grundlag af en kildetekst. Men også her er der meget andet og mere væsentligt at holde øje med end passivformerne.

Den egentlige synd er altså ikke at bruge passiv i »overdrevent« mål, men at skrive generelt, upersonligt, stilistisk stereotypet, kompliceret og omstændeligt, i hvert fald når der ikke er særlige forhold der gør sig gældende.

Litteratur

- Austin, J.L. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford.
- Bach, Emmon W. 1980. In Defense of Passive. *Linguistics and Philosophy: An International Journal*, nr. 3. Austin, Texas, s. 297-341.
- Brooks, Cleanth & Robert Penn Warren. 1979. *Modern Rhetoric*. New York 1972, 4. ed. 1979, s. 229f.
- Coetze, John M. 1980. The Rhetoric of the Passive in English. *Linguistics: An Interdisciplinary Journal of the Language Sciences*, nr. 18. Cambridge, s. 199-221.
- Cooper, Bruce M. 1964. *Writing Technical Reports*. Penguin, London. s. 103-108.
- Diderichsen, Paul. 1962. *Elementær dansk grammatik*. Kbh. 1943. 3. udg. 1962.
- Diderichsen, Paul. 1964-67. *Dansk prosahistorie*. (ufuldendt, trykt som stenc. manus) Kbh.
- Ehninger, Monroe & Gronbeck. 1978. *Principles and Types of Speech Communication*. Glenview, Ill., 8. ed., s. 109f.
- Elsebree & Bracher. 1967. *Brief Guide to Rhetoric*. From Heath's College Handbook of Composition. Lexington, 7. ed., s. 243f.
- Gowers, Sir Ernest. 1983. *The Complete Plain Words*. London.
- Hansen, Erik. 1971a. Jensen er nede i postkassen med et brev. Konstruktioner med consubjectum i moderne dansk. *Danske Studier* 1971 s. 5-36.
- Hansen, Erik. 1971b. *Ping- og pampersprog*. Hans Reitzel, Kbh.
- Hansen, Erik. 1972. Modal interessens. Nu bør det (komme) frem. *Danske Studier* 1972 s. 5-36.
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne dansk 1-3*. Kbh. (Især bd. 3, s. 46-62)
- Heltoft, Lars. 1978. *Lingvistik i pragmatikken*. NyS 9.
- Hirsch, Jr., E.D.. 1977. *The Philosophy of Composition*. Chicago.
- Holmström, Konsberg & Vallinden. 1972. *Ny konkret svenska för gymnasieskolans tvååriga linjer*. Stockholm.

- Jespersen, Otto. 1968. *The Philosophy of Grammar*. London. 1924; 10. genoptryk 1968.
- Justitsministeriet: *Vejledning nr. 224 af 15 okt. 1969 om sproget i love og andre retsforskrifter*.
- Källgren, Gunnel. 1979. *Innehåll i text. En genomgång av faktorer av betydelse för texters innehåll, uppbyggnad och sammanhang*. Ord och stil. Språkvårdsamfundets skrifter. Lund. 168 s.
- Levin, Harry with Ann Buckler Addis. 1979. *The Eye-Voice Span*. Cambridge, Mass., s. 115-125.
- Lock, Stephen. 1977. *Thorne's Better Medical Writing*. Pitman Medical. 2. ed., s. 104f.
- Mikkelsen, Kr. 1975. *Dansk Ordføjningslære*. Kbh. 1911. Genoptr. 1975.
- Mortensen, Frands. 1972. 22.00 *Radioavis. Kommunikationskritisk analyse af 22-radioavisen*. Århus.
- O'Connor & Woodford. 1975. *Writing Scientific Papers in English*. Elsevier, Amsterdam. 1975. s. 40f.
- Omander, Andersson & Ostrander. 1973. *Svensk Affärskommunikation*. Esselte Studium. (pkt. 3.3.20).
- Olson, David R. & Nikola Filby. 1972. On the Comprehension of Active and Passive Sentences. *Cognitive Psychology*, vol. 3, nr. 3, 1972, s. 361-381.
- Papir nr. 5, 1975 (Leder)*
- Poulsen, Ib. 1976. *Skriv bedre. Nogle bemærkninger til arbejdet med skriftlig fremstilling*. Kbh., s. 57f.
- Rehling, Erik. 1934. Om brug af passiv i dansk. *Studier tilegnede Verner Dahlerup*. Kbh., s. 80ff.
- Ruus, Hanne. 1979. Sproglig betydningsanalyse. Semantiske roller i tekster. *NyS* 10.
- Sachs, J.S. 1967. Recognition Memory for Syntactic and Semantic Aspects of Connected Discourse. *Perception and psychophysics*, 2.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge.
- Stanley, Julia Penelope & Susan W. Robbins. 1977. »Forced Inference: Uses and Abuses of the Passive« *Papers in Linguistics nr. 10*. Edmonton, Alberta, Canada. 1977, s. 299-311.
- Strunk, W. & E.B. White. 1959. *The Elements of Style*. New York.
- Vinje, Finn-Erik. 1977. *Norsk i embets medfør*. Oslo. s. 157-165.
- Von Eyben, W.E. 1967. Juridisk Stil og Sprogbrug. I: Von Eyben (red.): *Juridisk grundbog*. Kbh.
- Walpole, Jane R. 1979. Why Must the Passive be Damned? *College Composition and Communication nr. 30*. Columbus, Ohio. s. 251-254.

Niels Erik Wille, f. 1942. Lektor ved Roskilde Universitetscenter, kommunikationsuddannelsen.

Mogens Løj, f. 1944. Lektor ved Institut for nordisk Filologi, Københavns Universitet.